

Център
за икономическо развитие

Анализи. Обзори.

**СТАТИСТИЧЕСКИ
АСПЕКТИ НА
"НЕНАБЛЮДАВАНАТА"
ИКОНОМИКА**

София, 2001

Анализи. Обзори.

**СТАТИСТИЧЕСКИ
АСПЕКТИ НА
“НЕНАБЛЮДАВАНАТА”
ИКОНОМИКА**

ЛИЛЯНА ДУДЕВА

ЦЕНТЪР ЗА ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Центърът за икономическо развитие е български неправителствен изследователски институт по проблемите на икономическата политика, създаден през 1997 г. Неговата цел е да подпомага икономическото развитие на България чрез осъществяване на обществена дискусия и разработване на варианти по актуалните въпроси на икономическата политика.

© Център за икономическо развитие, 2001

ISBN: 954-9821-20-X

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма - електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин - без писменото разрешение на Центъра за икономическо развитие.

За разрешение за публикуване или използване на части от тази книга пишете до:

Център за икономическо развитие
ул. „Балша“ 1, бл. 9, София, БЪЛГАРИЯ
e-mail: ced@ced.bg

Издателска изработка и предпечат:
„РАН Дизайн“, София

Печат: „Варна-принт“, Варна

ВЪВЕДЕНИЕ	5
РЪКОВОДСТВО ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НЕНАБЛЮДАВАНАТА ИКОНОМИКА /ННИ/ АВТОРИ, ЦЕЛИ, ПОТРЕБИТЕЛИ	7
1. Акценти на съдържанието на Ръководството за измерване на ННИ	8
2. Концептуална рамка: Система на националните сметки /СНС'93/	11
2.1. Производствени граници	12
2.2. Единици и класификации	14
2.3. Операции	15
2.4. Концепции за трудовото измерение на икономиката	16
3. Ненаблюдаваната икономика: дефиниции и измерения	18
3.1. Социално-икономически разрез на ННИ	20
3.2. Статистически разрез на ННИ	24
4. Тристъпков статистически подход за измерване на ненаблюдаваната икономика	27
5. Двуизмерен модел на статистически скритите дейности и възможности за дооценка на ННИ	31
ИЗЧЕРПАТЕЛНОСТ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ - ПИЛОТЕН ПРОЕКТ НА ЕВРОСТАТ И СТРАНИТЕ КАНДИДАТКИ	36
НЯКОИ ЧАСТИЧНИ ТЕХНИКИ ЗА ДООЦЕНКА НА БВП И ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА ННИ	40
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	44
ПРИЛОЖЕНИЕ	47
Първи вариант на съдържание на Ръководството за измерване на ННИ от 4.09.2000	47
ЛИТЕРАТУРА	49

Медийни и научни публикации - в България и по света - често подлагат на съмнение данните, публикувани от националните статистически служби. Твърди се, че в официалните статистически данни не намират отражение големи части от икономиката, публикуват се разнообразни и често пъти фрапиращи оценки за тези липсващи части. Най-често се поставя въпросът, достоверни ли са националните сметки и техният най-популярен агрегат - брутният вътрешен продукт.

В обзора „Статистически аспекти на „ненаблюдаваната“ икономика“ ще представим статистическото разбиране на феномена наблюдавана икономика /НИИ/. Основният методологически документ, на който се позоваваме, е международното статистическо „Ръководство за измерване на наблюдаваната икономика“. Работата по създаването му продължаваше и към момента на подготовка на нашата публикация. Ето защо в нея ние се позоваваме основно на първия вариант на текста на ръководството от 14 септември 2000 г., както и на други предварителни текстове, достъпни в Интернет към средата на 2001 година¹.

Нашето намерение е да анонсираме предстоящото издаване на Ръководството пред българските потребители на макроикономически данни и да предложим допълнителна информация, която би могла да бъде полезна при формирането на собствени преценки за достоверността на официалната статистика.

Най-напред ще разгледаме концептуалната основа на най-общото понятие „ненаблюдавана икономика“ (non-observed economy), както то се въвежда в икономическата статистика с подготвяното ръководство. Съставни понятия, разкриващи икономическия генезис на НИИ, са: скрити (underground) дейности, нелегални (illegal) дейности, неформални (informal) дейности и производствени дейности на домакинствата за собствено крайно потребление (household production for own use). Те - трябва да се подчертае - не са взаимно изключващи се - може да се припокриват.

Ненаблюдаваната икономика в статистически смисъл може да се определи, най-кратко и най-общо казано, като „производствени дейности, които не са обхванати от националната статистическа система“. След социално-

1 Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy Preliminary Draft (English), 14/09/00.

Междувременно в Интернет беше публикуван втори вариант на текста:

Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy - Second Draft 04/07/01

Допълнителна информация търсете на адрес <http://www.oecd.org/std/DNM/Methods.htm> # NOE

икономическия генезис на ННИ ще разгледаме проблема със статистическото отразяване и ще представим статистическия /интегрален/ подход за метрифицирането ѝ.

В отделна глава ще се спрем бегло на принципно различните частични подходи за оценка на ННИ, прилагани обичайно извън и независимо от статистическата система. Ще потърсим допирни точки между двата типа подходи и ще поставим въпроса, дали е полезно те да се конфронтират или да се търсят възможности да се допълват.

Накрая ще представим накратко работата на Евростат със страните кандидатки в осигуряването на достоверни оценки на БВП, т.е. оценки, които възможно най-добре отразяват икономическата действителност. Ще проследим какво е направено в статистиките на страните кандидатки по статистическия проблем „ненаблюдавана икономика“, т.е. как се оценяват онези производствени дейности, които липсват експлицитно в базисната статистическа подсистема, захранваща националните сметки на страните кандидатки.

РЪКОВОДСТВО ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НЕНАБЛЮ- ДАВАНАТА ИКОНОМИКА /НИИ/: АВТОРИ, ЦЕЛИ, ПОТРЕБИТЕЛИ

Ръководството за измерване на ненаблюдаваната икономика е методологически документ, който се разработва от признати и известни експерти на международната статистическа общност² под егидата на авторитетни международни организации: Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Международния валутен фонд, Международната организация по труда, Евростат. В окончателен вариант издаването му е предвидено до края на 2001 година.

Основната цел на Ръководството е да предложи общоприложими указания как да се произведат изчерпателни оценки за брутният вътрешен продукт. Акцентът тук - за разлика от фундаменталните документи, които дават препоръки как въобще да се изчислява БВП - е как на практика да се постигне изчерпателност, когато се изчислява БВП. Това означава в националните сметки да може да се включват подходящи оценки за скритите, нелегалните, неформалните и всякакви други производствени дейности, които не са наблюдавани директно, тъй като поради различни причини за тях липсват първични данни от базисните статистически изследвания.

Водещ статистически аспект на ненаблюдаваната икономика е стремежът на статистиците да оценяват ненаблюдаваните дейности, за да ги включват в разчетите за БВП, а не за да оценяват ненаблюдаваната икономика сама за себе си. Само като вторична цел Ръководството ще предложи методи за самостоятелно статистическо оценяване на отделни групи дейности, осъществявани от неформалния сектор, и на някои нелегални дейности.

Концептуална рамка на Ръководството са международните статистически стандарти. Основен документ е Системата на националните сметки, ревизия 1993, за краткост СНС'93 - наричан сред по-тесните специалисти „библията“ на националните сметки. Ръководството би могло да се разглежда

² Ръководството е подготвено от екип в състав: Adriaan Bloem, IMF; Manlio Calzaroni, Italian Statistical Office (ISTAT); Jacques Charmes, University of Versailles; Michael Colledge (editor), OECD; Ralf Hussmanns, ILO; Youri Ivanov, SO of CIS; Brugt Kezemier, Statistics Netherlands; Andrei Kosarev, RFSSC; Ronald Luttkhuizen, Statistics Netherlands; Sabina Ronconi, ISTAT; Manik Shrestha, IMF; Seppo Varjonen, OECD; Peter van der Ven, Statistics Netherlands; Denis Ward, OECD; и с участието на: Derek Blades, OECD; Misha Belkindas, OECD; Anne Harrison, OECD; Paul McCarthy, OECD; Brian Newson, Eurostat.

като допълващ я документ, който се занимава със специфични проблеми и методи на измерването в рамките на системата на националните сметки. Ръководството дискутира какво е ненаблюдавана икономика само по отношение на общата теоретическа рамка, зададена от СНС'93. Отправната точка за статистическо дефиниране на цялата икономика и на тази част от нея, която не се наблюдава пряко, е дефиницията за производство по смисъла на СНС'93.

Според авторите на Ръководството, въпреки че по прагматични съображения е възприето заглавието му да е кратко, то най-точно би отразявало съдържанието, ако бъде формулирано по следния начин: „Методи за включване в оценките на БВП на скритите, нелегалните, неформалните и всякакви други производствени дейности, които по някакъв начин липсват в данните, събрани с базисната статистическа програма“.

Ръководството е насочено към производителите на икономическа статистика от всички страни, които възприемат СНС'93 за основа на своите макроикономически статистики и сред които от последното десетилетие на миналия век се числи и България.

Авторите на Ръководството експлицитно включват в неговата целева група както статистиците като производители на макроикономически данни, така и потребителите им. Статистиците от националната статистическа система на всяка страна по света ще могат да се ползват от препоръките за прилагане на най-добрите практики за подобряване на оценките на БВП чрез по-добро измерване на НИИ. Потребителите на официалните статистически данни ще бъдат по-добре осведомени какво да търсят зад числата, които им предоставя официалната статистика, и на каква база да ги съпоставят с отделни частични оценки на изследователски институции извън системата на регулярната статистика.

Тук ще представим накратко съдържанието на Ръководството според втория вариант, публикуван в Интернет след юли 2001, и който най-вероятно няма да претърпи големи промени до окончателното му издание. Най-напред ще проследим съдържанието по раздели, а след това според потенциалните му потребители.

Както и в първия вариант, най-напред се предвижда да бъде направено обобщение на концептуалната рамка, зададена от международните стандарти, на базата на която е разработено Ръководството. В тази част ще се разгледат

1. Акценти на съдържанието на Ръководството за измерване на НИИ

производствените граници, операции, единици, класификации и концепции за заетостта като основа за отграничаване на феномена ненаблюдавана икономика.

Следващият раздел ще съдържа подробно описание на ненаблюдаваната икономика и причините за съществуването ѝ, ще бъдат предложени прагматични класификации на елементите и причините на ННИ.

В четвъртия раздел е изложена стратегията за измерване на ННИ на базата на тристъпковия подход в посока „отгоре надолу“: започва се с преценка на състоянието на националните сметки, анализира се съставянето на националните сметки, набелязва се подобряване на базисната статистическа програма. В описанието на подхода ще се наблегне на интегрираното използване на всички налични данни, въвеждането на приоритети и воденето на документация на конкретния статистически процес.

Петият раздел отделя внимание на процедурите за преценка на данните, събирани с базисната статистическа програма, и за съставяне на националните сметки. В допълнение към използването на общата аналитична рамка този раздел описва процедури за засичане на данни, за анализ на различията, за оценка на горния праг на ННИ.

В шестия раздел се навлиза в подробности на т.н. недириктни методи на третиране на ННИ - които се прилагат при съставянето на националните сметки. Разглеждат се особеностите на прилагане на производствения метод в зависимост от спецификата на отделни отрасли най-вече чрез метода на трудовите разходи, методите на крайното използване, както и техники и процедури за съставяне на националните сметки при използване на таблиците ресурс/ използване.

Следващият раздел се фокусира върху корекциите в базисната статистическа програма, която захранва информационно съставянето на националните сметки. Тук са разгледани въпроси на организационните взаимоотношения, източниците на данни, рамките на статистическите изследвания, методите за проектирането им, набляга се на правната рамка на статистическата система, на статистическата култура, на бизнес регистъра - като предпоставки за ефективно третиране на ННИ в тази фаза на статистическия процес.

В осмия раздел са дадени препоръки за планирането и внедряването на измерването на ННИ. Дадени са специфични препоръки за типични случаи, например за страните в преход. Разделът дава също така съвети как статистиците да представят на широката публика промените

в статистическите оценки, когато са резултат на по-добро измерване на ННИ.

Девети раздел се спира на основните методи, базирани на макромодели, чиито резултати най-често се цитират в медиите. Ще се обърне внимание на предположенията, на които те се основават, и ще се аргументира защо не биха могли да се използват за съставянето на изчерпателни оценки на БВП. Тук ще бъдат критично разгледани методи, основаващи се на монетарни променливи, на потреблението на електроенергия и на други т.н. латентни променливи. Според нас, удачно е да цитираме Майкъл Колидж, който подчертава, че без този раздел читателят би могъл да остане с впечатление, че авторите на Ръководството не са запознати с тези методи или са ги пренебрегнали, без да обяснят защо.

В десети раздел се дават подробности, свързани с терминологията и измерването на скритите дейности. Тук са разгледани различни дейности, които често се асоциират със скритата икономика, например сенчестата търговия и трансграничното пазаруване.

Единадесети раздел е изцяло посветен на описанието и третирането на нелегалните дейности. На тях се акцентира по-скоро извън контекста на националните сметки, тъй като понастоящем не е широко разпространена практиката в националните сметки да се дават експлицитни оценки за нелегалните дейности - поради експерименталния им характер и чувствителното естество на предмета и оценките.

Дванадесетият раздел дава детайлна характеристика на неформалния сектор в две части. Първата е посветена на изясняване на дефиницията на неформалния сектор. Представя резултатите от последните дебати на групата Делхи, създадена от Статистическата комисия на ООН специално за подобряване на измерването на неформалния сектор. Втората част представя как може да се получат статистически характеристики за неформалния сектор чрез използване и допълване на изследванията на работната сила, изследванията на доходите и разходите на домакинствата, изследванията на предприятията и смесени изследвания на домакинствата и предприятията.

Тринадесетият раздел разглежда измерването на производствените дейности на домакинствата за собствено крайно потребление.

Приложенията накрая съдържат широка библиография, речник на термините, типични източници на данни за основните агрегати на националните сметки, примерна аналитична рамка на ННИ въз основа на проекта на Евростат.

2. Концептуална рамка: Система на националните сметки /СНС'93/

Ръководството има за цел да отговори на интересите на различни потребители.

Според авторите му, за статистиците от базисните статистики биха били интересни всички раздели - както тези, които представят добрите практики за събиране на статистически данни, така и тези, които описват какво става с тези данни в националните сметки. На статистиците от националните сметки, добре запознати с материята, изложена във втория раздел, авторите препоръчват да се фокусират върху трети до осми раздел.

Потребителите на макроикономически данни за целите на икономическата политика биха могли да се насочат към трети и четвърти раздел, а също така и към останалите, по-специално девети и десети. На анализатори и изследователи, интересуващи се от същността на предложената стратегия за измерване на ННИ и от това, с какво тя се различава от методите на макромоделирането, авторите препоръчват раздел 3, 4, 5, 7 и 9, както и раздел 2 и 6, фокусирани върху националните сметки.

Като най-подходящи за журналистическата аудитория авторите препоръчват раздел 3, 4 и от 9 до 13.

Потребителите, интересуващи се от избягването на данъци, биха могли да намерят интересни материали в точка 5.3 и в десети раздел.

Интересуващите се от нелегалните дейности, може да прегледат десети и единадесети раздел. За потребители, които се интересуват от неформалния сектор или от домакинствата, също се препоръчва да прегледат и двата раздела 12 и 13.

Статистическият интерес към ненаблюдаваната икономика съществува с една основна цел - да се произведат възможно най-изчерпателни оценки за БВП. Второстепенни и съпътстващи, но не основни за статистическата система са целите да се произведат отделни експлицитни статистически оценки за нелегалните, неформалните и икономически скритите дейности.

Отправната точка за изясняване на статистическите аспекти на ненаблюдаваната икономика е отграничаването на концептуалната рамка. Тя е зададена със Системата на националните сметки, 1993 /СНС'93/ и без всякакво съмнение е валидна и за производните международни статистически системи като Европейската система за икономически сметки, 1995.

Какво е полезно да знаят потребителите на икономическата статистика за концептуалната рамка на СНС'93.

Концептуалната рамка на системата за измерване на brutния вътрешен продукт е изградена посредством дефиниране на понятията производствени граници, стоки и услуги, институционални единици и сектори, операции. Не бихме могли да разберем що е ненаблюдавана икономика, ако не отделим внимание на това, в какъв контекст говорим за цялата икономика. Това може да се направи, като, макар и кратко, се спрем на отделните елементи на концептуалната рамка на СНС'93. За повече подробности читателите могат да се обърнат към конкретни параграфи в документите, които са цитирани в забележка.

Когато се коментира какво е включено и най-вече какво не е включено в конкретни данни за БВП, коментарите не биха били сериозни, ако не се изхожда от концепциите за това какво трябва да бъде включено. Отговор на този въпрос трябва да се търси най-напред през призмата на дефинициите за производствените граници на СНС'93.

Ще представим как СНС'93 дефинира икономиката в следните четири измерения: икономиката като съвкупност от дейности; икономиката като съвкупност от субекти /които осъществяват дейностите/; икономиката като съвкупност от операции /чрез които се измерват дейностите по време и място/; икономиката като съвкупност от разходи за труд.

2.1. Производствени граници

Производствените граници³ са първата характеристика на концептуалната рамка на СНС'93. Тяхното определяне дава отговор на въпросите кои от дейностите в обществото се считат за производствени и кои не и как да се разграничават.

СНС въвежда две фундаментални разграничения - обща производствена граница и производствена граница на СНС, като най-напред дефинира понятията производствена дейност и стоки и услуги.

Общата производствена граница разделя икономическите от неикономическите дейности. Най-кратко казано, икономическа дейност е контролираната от човека, дейност, чийто резултат е продукцията, която е възможно да бъде обменена. Икономическо производство е всяка дейност, осъществявана под контрола и отговорността на институционална единица, която влага труд, капитал и стоки и услуги за да произведе продукцията от стоки и/или услуги.

Във връзка със статистическите аспекти на ненаблюдаваната

3 Production boundary, SNA'93: 1.20-24, 1.75, 4.149, 6.14-36, 21.18

икономика за нас е по-важно с повече детайли да разгледаме производствената граница на СНС. Тя е по-тясна, тъй като изключва някои от икономическите дейности, дефинирани с общата производствена граница. Целта на производствената граница на СНС е да определи - по прагматични и аналитични съображения - кои от производствените икономически дейности генерират добавена стойност, т.е. участват в БВП, и кои не генерират БВП. Тези дейности по дефиниция имат отношение към изчерпателността на оценките на този основен макроагрегат и респективно - ненаблюдаваната икономика.

Най-напред ще се опитаме да изясним накратко различието между двете граници - то се състои в различното третиране на производствените икономически дейности на домакинствата. Общата производствена граница е по-широка - в нея влизат всички дейности, извършвани в домакинствата, които се състоят в производство на жилищни, домакински и лични услуги от членовете на домакинството и се използват като крайно потребление от членовете на същото домакинство. Един пример за дейност, която влиза в общата производствена граница, е приготвянето на храна в домакинството. Забележете - или от домакинята, или от домашна помощница срещу заплащане. От изброените по-горе дейности на домакинствата производствената граница на СНС включва в кръга на дейностите, които генерират БВП, само следните два конкретно дефинирани типа:

- производство на жилищни услуги от домакинствата собственици, обитаващи собствените си жилища. Тези дейности не се наблюдават и не може да се наблюдават пряко, защото представляват условни операции и за тях по дефиниция се правят т.н. условни оценки (imputations⁴). В българската статистическа практика за този тип производствени дейности на домакинствата е възприето да се използва словосъчетанието „условна рента на жилищата, заемани от собствениците им“;
- домакински и лични услуги, произведени от персонал, нает от домакинствата срещу заплащане. Тук става дума за реални операции между домакинства. Ако си послужим отново с примера за приготвянето на храна в домакинството, то ще бъде такъв тип услуга само когато е извършено от домашна помощница срещу заплащане.

Можем да обобщим примера така: и двете дейности по приготвянето на храна в домакинството, извършени или от домакинята или от домашна помощница срещу заплащане, влизат в общата производствена граница. В по-тясната граница, производствената граница на СНС, влиза само

дейността приготвяне на храна в домакинството, извършено срещу заплащане. По смисъла на СНС'93 приготвянето на храна в домакинството от домакинята не генерира БВП, а ако е от домашна помощница срещу заплащане - генерира БВП.

Следващото определение дава отправното статистическо разбиране за икономика, чийто най-синтезиран измерител е брутният вътрешен продукт - икономиката на една страна се състои от дейностите, които влизат в производствените граници на СНС. Дейностите, за които е възприето в СНС'93, че влизат в производствените граници на СНС и генерират БВП, се определят най-обобщено в следните три типа⁵:

- Производство на всички индивидуални и колективни стоки или услуги, които са доставени или са предназначени да бъдат предоставени на единици, различни от техните производители, включително производството на стоки и услуги, изразходвани в производството им.
- Производство за собствена сметка на всички стоки, които се задържат от производителите им за собствено крайно потребление или капиталобразуване.
- Производство на жилищни услуги от собствениците, обитаващи жилищата, и домакинските и личните услуги, произведени от персонал, нает от домакинствата срещу заплащане.

2.2. Единици и класификации

В предходната точка разгледахме икономиката в измерението на съвкупност от дейности. Тук ще се спрем на измерението на икономиката като съвкупност от икономически субекти, чрез които се осъществяват икономическите дейности.

Икономическите субекти в СНС се разглеждат в качеството им на статистически единици. Основна единица в СНС е институционалната единица⁶. Дефинира се като „икономическа единица, която е в състояние - на собствено основание - да притежава активи, да поема пасиви, да е ангажирана с икономически дейности и операции с други същности“. Първото разграничение на типовете институционални единици, което има отношение към изясняването на НИИ, е на две групи - едната се състои от физически лица или групи лица във формата на домакинства. Тази група формира „сектор домакинства“ - един от петте взаимно изключващи се институционални сектори, в които по-нататък се групират институционалните единици. Другата

⁵ The production boundary in the System, SNA'93: 6.18

⁶ Institutional units, defined, SNA'93: 4.3

група се състои от юридически или социални същности, чието съществуване се счита от закона или от обществото за независимо от физическите лица, или от други същности, които може да ги притежават или контролират. Тази група се подразделя в четири институционални сектори: нефинансови предприятия, финансови предприятия, държавно управление, нетърговски институции, обслужващи домакинствата. Критерии за групирането по 5-те институционални сектори са целите, функциите и поведението на единиците. Всеки от тези сектори може да бъде „източник“ на НИИ. Трябва да се има предвид специално сектор домакинства, който е много сложен най-вече поради това, че поведението на домакинствата от икономическа гледна точка може да бъде много по-разнообразно, отколкото на другите типове институционални единици.

Институционалните единици в качеството им на икономически производствени единици, се дефинират като предприятия⁷. Разграничават се три вида предприятия в зависимост от дейността им, пряко свързана с производство на стоки и услуги: корпорации и квази-корпорации, нетърговски институции, некорпорирани предприятия. Без да навлизаме в подробности, трябва да подчертаем, че дефиницията на СНС'93 за предприятие е много широка. В нея се включват бизнесът, държавните предприятия и нетърговските институции и освен тях - множеството малки пазарни производители и такива, които въобще не излизат на пазара със своето производство. Последните два типа са съществен източник на ненаблюдавани дейности.

Вече стана дума за класификацията на институционалните сектори. По-нататъшното статистическо раздробяване на единиците с оглед получаването на все по-хомогенни групи по различни критерии води до класифицирането на съответните групи единици, изчерпващи икономиката по различни класификации. Най-важното за тях като елемент на концептуалната рамка на икономиката, което трябва да споменем тук, е, че категориите на всяка от тези класификации трябва да са взаимно изключващи се и изчерпателни с цел да се обхване цялата икономика. Тук става дума за класификации на икономически единици по основен вид дейност, по местоположение и по комбинация от двата критерия. Виж: Establishments and industries, SNA93: 5.1-47

2.3. Операции

Друго ключово понятие на концептуалната рамка на СНС'93, на която се базират и характеристиките на НИИ, е

операцията. Съвкупността от операции между икономическите субекти дава третото измерение на икономиката. Почти всички операции се осъществяват между два икономически субекта. Това означава, че всяка операция може, поне теоретично, да бъде измерена от две страни, т.е. има две възможности да бъде засечена. Много е важно това да се разбере добре във връзка с измерването на ННИ и е от голямо значение при съставянето на изчерпателни национални сметки. Например при засичането на операции между две единици или групи единици, които може и да са от различни сектори, наличието на данни от едната страна дава възможност да се направи оценка за липсващи данни от другата.

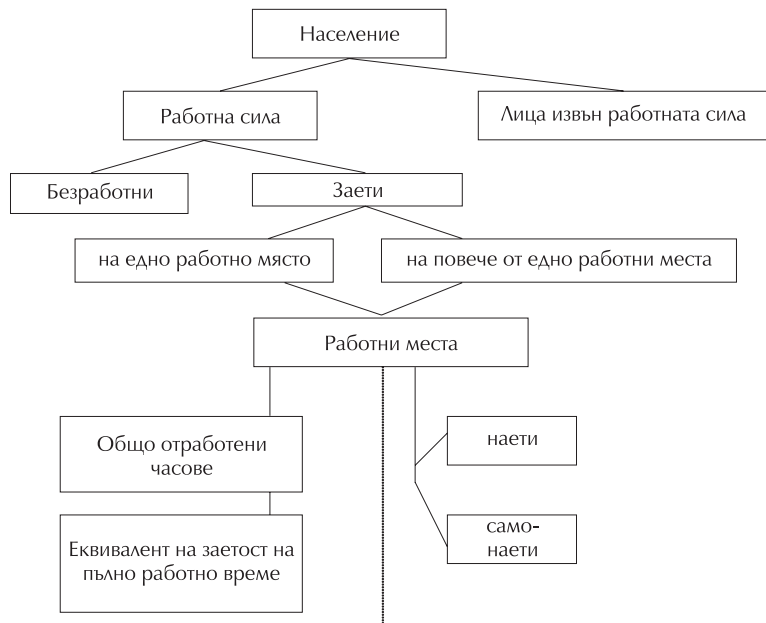
2.4. Концепции за трудовото измерение на икономиката

Трудовите разходи са по-особено измерение на икономиката. Посредством категориите на заетостта системата на националните сметки интегрира икономически и социални характеристики на обществото. Измерването на ННИ, проявяваща се чрез нелегални, скрити и неформални дейности, се свързва и с оценяването на заетостта, посредством която те се осъществяват. Пазарът на труда се счита за благодатно поле за анализ на ННИ, тъй като:

- той е място на близък контакт между най-активните субекти на ННИ, т.е. производителите на стоки и услуги и индивидите като работещи и потребители;
- всяка дейност, имаща характеристики на ННИ, има някакво отношение към пазара на труда, пряко - като наема нелегално работници, или непряко - като избягва данъци;
- пазарът на труда е традиционна област на изследване проявите на ННИ.

Трудовото измерение на икономиката, т.е. категориите, с които съгласно СНС'93 се описват разходите на труд, може да се онагледя със следната схема:

В тази схема е интересно понятието „работно място“ (job), дефинирано като имплицитен или експлицитен договор между едно лице и една институционална единица. Важно е да отбележим, че според тази концепция броят на работните места в икономиката, а не броят на заетите лица, стои в основата на измерването на трудовите разходи. За най-добър измерител на разходите на труд в икономиката се счита общият брой отработени часове⁸, модифициран по прагматични съображения в еквивалент на пълна заетост⁹.

Концепцията за трудовото измерение е много тясно свързана с дефинирането на неформалния сектор, както ще се убедим в точка 3.1. Тя е мощно средство за още едно „наslagване“ на налични данни с такива за останалите измерения на икономиката и за идентифициране и дооценяване на липсващи данни. Подходът за използване на трудовото измерение ще бъде илюстриран по-нататък в точка 5. Двумерен модел на статистически скритите дейности и възможности за доценка на НИИ.

8 Общо отработени часове = заплатени часове (-) заплатени, но неотработени часове (+) отработени, но незаплатени часове.

9 Еквивалент на заетост на пълно работно време = „общо отработени часове“ (:), „среден годишен брой на отработените часове в работните места на пълно работно време“.

3. Ненаблюдаваната икономика: дефиниции и измерения

Наименованието „non-observed economy“ е удобно за кратко описание на онези дейности /или части от дейности/, които попадат в производствените граници на СНС'93 и трябва да бъдат измервани, но поради разнообразни причини не са влезли в статистическата система.

Терминът ННИ се използва от ЕС в неговата програма за гарантиране на изчерпателност на БВП. Споменава се още в Решение 94/168/ЕС на Европейската комисия¹⁰.

Ръководството за измерване на ННИ се позовава на СНС'93 за дефинициите на три термина, използвани за описание на ненаблюдаваната икономика според икономическото ѝ проявление: неформални (informal¹¹), включително непазарни дейности на домакинствата; скрити (underground¹²); нелегални (illegal¹³) дейности. Към ненаблюдаваната икономика се причисляват и всякакви други дейности, които влизат в производствените граници на СНС'93, но по някакви причини липсват от статистическата система. Те не би могло да се типологизират по други обобщаващи признаци, свързани с начина на осъществяването им. Общото между тях е, че за цели дейности или за части от дейности липсват първични статистически данни.

Тук само ще споменем, че в икономическата литература се използват и понятията: неотчетена (unrecorded), скрита (hidden), сенчеста (shadow) икономика. Тези понятия може да се срещнат и в множество статистически публикации. Наличието на множество понятия и практиката на използването им в недостъпно еднозначен контекст и дефиниции както от статистическата общност, така и в по-широките икономически среди са повечето от основанията да се инициира подготовянето на международния статистически документ „Ръководство за измерване на ненаблюдаваната икономика“. С него се задава консенсусна понятийна рамка на феномена ненаблюдавана икономика, поне що се отнася до международните статистически среди.

За потребителите на статистически данни е много важно да знаят, че изброените видове дейности /неформални, включително непазарни дейности на домакинствата; скрити; нелегални; и всякакви други „липсващи“ дейности/ съставляват ННИ, но не са взаимно изключващи се. Това не е класификация от какъвто тип са всички класификации, изграждащи концептуалната рамка на статистическата система. Напротив, възможно е някои неформални и непазарни дейности на домакинствата да бъдат в същото време нелегални или скрити.

10 Euratom, 22 February 1994, Article Type 2, Title II, Definition of terms: „ within the production boundary, national accounts provide an exhaustive measure of production when they cover production, primary income and expenditure that are directly and **not** directly **observed** in statistical or administrative files“

11 Informal sector of economy - SNA'93, 4.159-160

12 Underground economy - SNA'93, 6.34-36

13 Illegal actions, when recorded - SNA'93, 3.54-56; Illegal production - SNA'93, 6.30-33, 17.9

За задълбочаване представянето на ННИ се търсят възможности за използване на категории, които, от една страна да са взаимно изключващи се и освен това да описват цялата икономика. За целта в Ръководството се предлагат следните групировки на икономическите дейности и/или субекти:

- Според типа /законност/ дейностите може да се определят изчерпателно като:
 - = нелегални;
 - = скрити;
 - = легални и обявени.
- Според статистическата причина дейностите и субектите се разглеждат в следните комбинации:
 - = дейността е отчетена от базисната статистическа програма;
 - = предприятието не е статистически регистрирано - поради недостатъци на регистъра или поради избягване от регистрация;
 - = предприятието е регистрирано, но регистрацията не е актуална и то не може да бъде намерено от статистиката;
 - = предприятието е регистрирано и статистиката е влязла в него, но то не отговаря;
 - = предприятието е отговорило на статистическото изследване, но е подало неверни отговори. Това е особено интересен случай на ненаблюдавана икономика, защото става дума не за липса на цялата дейност на едно предприятие, а за изкривяване в плюс или минус на действителните ѝ параметри.
- Според естеството на източника на данни:
 - = статистически изследвания;
 - = административни източници.
- Според критерия формалност субектите и дейностите, които те извършват, може да се групират в два сектора:
 - = формален;
 - = неформален сектор и непазарни дейности на домакинствата.
- Според критерия регистриран труд:
 - = дейността се извършва с регистриран труд;
 - = дейността се извършва с нерегистриран труд.

възприеме за описание на ННИ в контекста на цялата икономика, за да бъде тя действително полезна както на производителите, така и на потребителите на макроикономическа статистика, тя трябва да бъде възможно най-ясно дефинирана.

За читателите на тази публикация ще представлява интерес и е препоръчително да се запознаят с **модела на Евростат за описание на ННИ**, който ще представим по-долу /виж фигура 1/. Този модел е разработен въз основа на опита, получен по програмата за гарантиране на сравнимост и изчерпателност на националните сметки на страните членки и използван за преценка на изчерпателността на националните сметки на страните кандидатки. Други възможни и прилагани модели интересуващите се ще могат да намерят в някои достъпни в Интернет публикации през сайта на ОИСР¹⁴.

Фигура 1 е схематично изображение на статистическите аспекти на феномена ННИ в две плоскости: действителност и отражение. Тя илюстрира връзката между компонентите на ненаблюдаваната икономика като социално-икономически феномен от едната страна и причините за проблемите при статистическото им измерване - от другата.

Най-напред ще се спрем на статистическите понятия за социално-икономическите елементи на ненаблюдаваната икономика, т.е. от страна на нейното възникване в икономическата действителност: нелегални, скрити и неформални дейности, основаващи се на концептуалната рамка на СНС'93. След това ще разгледаме статистическите аспекти на феномена ННИ в тесен смесъл: т.е. от страна на първичното му статистическо отражение.

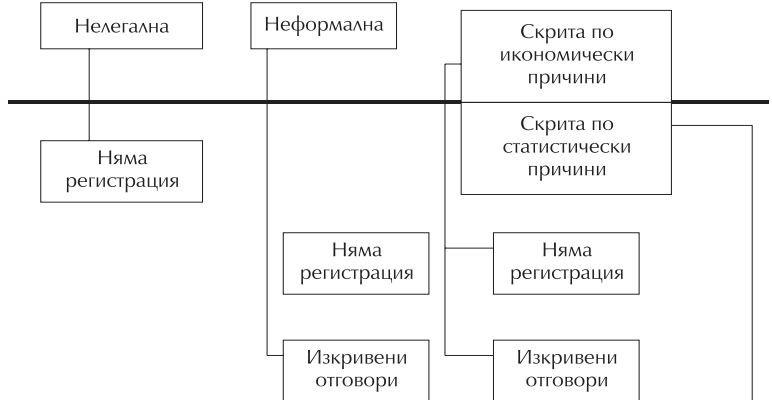
3.1. Социално-икономически разрез на ННИ

Нелегални дейности

Нелегалните дейности са такива, които влизат в производствените граници на СНС, но са забранени от закона, или когато не са забранени от него, се осъществяват от неоторизирани субекти. Много важно е да се прави разграничение между производствени и непроизводствени нелегални дейности. Само производствените имат отношение към равнището на БВП, защото генерират добавена стойност. Непроизводствените - например кражбите - водят само до преразпределение на стойност между институционални единици или сектори. Тази стойност - стига да може да бъде измерена - би трябвало да намери отражение в други агрегати и сметки от поредицата национални сметки, но не и в

Фигура 1. Елементи на ненаблюдаваната икономика - модел на Евростат

Социално-икономически разрез

Статистически разрез

Източник: Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy Preliminary Draft (English) 14/09/00

производствената сметка.

В СНС'93, параграф 3.54, се казва: „Всички нелегални действия, които имат характеристиките на операции - и специално характеристиката, изразяваща се в наличието на взаимно съгласие между страните по операцията - се третира по същия начин, както и легалните действия“. Взаимно съгласие не означава непременно, че е налице доброволно участие и на двете страни. Например някои операции, като данъци, глоби и наказания, са задължителни.

Ако става въпрос за международни сравнения възниква проблем, когато нещо, което е нелегално в една страна, може да е легално в друга. В този смисъл е важно да се определи един и същ кръг от дейности, които се считат за нелегални - както производствени, така и непроизводствени - във всяка страна¹⁵.

Нелегални дейности, които не са производствени по смисъла на СНС, са кражбите и обирите /коли и превозни средства, произведения на изкуството, апартаменти, офиси, пощи, банки, хранилища, бижута/; други криминализирани действия, като похищения над личността, измами, изнудване;

15 Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy Preliminary Draft (English) 14/09/00, Table 2.3 Generic list of illegal activities.

легални непроизводствени дейности, осъществявани от неоторизирани лица.

Примерен списък за статистически общоприети нелегални производствени дейности:

Контрабанда на тютюн и изделия, оръжия, алкохол, храни, превозни средства
Производство и търговия на наркотици
Проституция
Нелегален хазарт
Нелегални аборти
Корупция
Лихварство
Фалшиви търговски марки
Фалшиви пари
Измами с хранителни марки
Операции с откраднати стоки
Легални производствени дейности, осъществявани от неоторизирани производители:
- нелегално производство на стоки - алкохол;
- нелегално предоставяне на услуги- упражняване на професия без лиценз в нарушение на закона;
- нелегален внос;
- нелегален износ

На практика, понятията нелегални и скрити дейности често се смесват. Основното за разграничаването им в статистически аспект е, че според СНС'93 нелегални са дейностите, криминализирани от закона и свързани с криминално поведение, а икономически скрити са тези, които не се съобразяват с административни регулации.

Неформални дейности, неформален сектор

За разлика от нелегалните неформалните дейности не са в разрез със закона. Те се различават и от скритите дейности, тъй като мотивът за извършването на дадена дейност като неформална е по-скоро въпрос на разрешена възможност, докато скритата дейност се проявява в преднамерено нарушение на административни регулации.

Неформалните дейности се дефинират като производствени дейности, които се осъществяват от предприятия, отнасящи се към неформалния сектор. СНС'93 възприема директно дефиницията за неформалния сектор от резолюция на Международната организация на труда от 1993 година. От нея произлиза дефиницията на неформалните

дейности. От своя страна тази резолюция има за отправна точка, или по-скоро област, дефиницията на СНС'93 за производствени граници.

Според параграф 5 на резолюцията на МОТ неформалният сектор най-общо може да се характеризира като състоящ се от единици, произвеждащи стоки и услуги с основна цел да генерират заетост и индивидуални доходи. Типичните характеристики на неформалните дейности са ниска степен на организация, невъзможност да се разграничават отделно доходите от труд и доходите от капитал¹⁶, малки мащаби на дейността. Трудовите отношения - където съществуват - обикновено са неофициални, роднински, лични и не се основават на договорни ангажименти с формални гаранции.

На 15-та Международна конференция по статистика на труда е решено, че всички единици от неформалния сектор са единици от сектор домакинства, но не всички единици от сектор домакинства принадлежат и на неформалния сектор. Това може да се илюстрира със следната най-обща схема¹⁷:

Предприятия от сектор домакинства		
Неформални „own-account“ предприятия - не се изисква регистрация на предприятието	Други „own-account“ предприятия	„Own-account“ предприятия - нямат наети
Предприятия на неформални работодатели - не се изисква регистрация на дейността и на наетите	Други предприятия на работодатели	Предприятия на работодатели - имат поне един нает
Предприятия от неформалния сектор	Други предприятия от сектор домакинства	

„Own-account“ предприятия са наречени тези производители, които произвеждат стоки и услуги, предназначени за крайно използване от самата производствена единица.

Тук трябва да обърнем внимание, че въпреки работата по съвместяване на международните концепции по статистика на труда и по системата на националните сметки, налице са все още редица нееднозначности¹⁸. СНС'93 възприема дихотомията формален/неформален сектор, докато - според 15-та Международна конференция по статистика на труда - не всички дейности, които нямат характеристики да бъдат отнесени в неформалния сектор, се отнасят непременно към формалния. Примери са непазарното производство на стоки, дребното селско стопанство, платените домакински услуги. Всъщност все още няма общоприето наименование за твърде

16 Това обстоятелство налага въвеждането на понятието „смесен доход“ с ревизията на Системата на националните сметки от 1993 г., която заменя предходната ревизия от 1968 г.

17 Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy Preliminary Draft (English) 14/09/00, Figure 8.1 FIFTEENTH ICLS: FRAMEWORK OF INFORMAL SECTOR DEFINITION

18 Повече ще може да намерим в специална глава на предстоящото ръководство за измерване на ННИ. Също така бихме желали да насочим вниманието на интересуващите се и към работата на т.н. Delhi Group - експертна група по статистика на неформалния сектор, създадена през 1997 г. от ООН.
<http://www.un.org/Depts/unsd/citygrp/delhi.htm>

малките предприятия. В повечето случаи това са производители, които, от гледна точка на институционалното им поведение се отнасят към сектор домакинства и дейността им е непазарна. Нееднозначността е в това, че СНС'93 ги отнася имплицитно към неформалния сектор, а МОТ идентифицира 3 типа предприятия: формални, неформални и домакинства с непазарна производствена дейност. Непазарните дейности на домакинствата са производствени дейности за собствено крайно потребление¹⁹. Те биха могли да се отнасят и към неформалния сектор или да се разглеждат отделно, като и в двата случая отнасянето им трябва да е ясно упоменато.

Икономически скрити дейности

Скритите дейности се дефинират в СНС'93, параграф 6.34, като легални производствени дейности, които преднамерено се укриват от държавните органи. В по-широката икономическа литература и медийните публикации се употребяват понятията сенчеста икономика, сива икономика. Тези понятия, в контекста на смисъла им, може да считаме за сходни на дефинираните тук икономически скрити дейности.

Според мотивите за скриването на легални производствени дейности може да се обособят два основни типа скрити дейности: икономически скрити и статистически скрити.

Субектите на икономически скритите дейности имат ясен икономически мотив - да намалят производствените си разходи чрез: избягване плащането на данъци и/или социално осигурителни вноски; избягване спазването на нормативни регулации на труда и трудовите отношения.

При статистически скритите дейности не може да се говори за търсене на пряка икономическа изгода от страна на субектите на тези дейности от срещаното избягване на административни процедури - например попълване на статистически и други административни формуляри. В този случай проблемът е по-скоро в ефективността на статистическата система при взаимоотношенията ѝ с икономическите субекти като респонденти. Статистически скритите дейности ще разгледаме по-подробно в следващата точка.

3.2. Статистически разрез на ННИ

За статистиката ННИ е такава, защото липсва информация за субектите на икономическата дейност. Тя не може да бъде или не е наблюдавана, понеже: няма информация за

субектите в статистическия регистър; или субектите не са статистически изследвани; или те са изследвани, но не са дали отговор; или има информация в регистъра, но наличната информация за субектите не е актуална - не е подадена или не е поискана, или наличната информация за дейностите е изкривена, понеже са подадени изкривени отговори. Ще разгледаме статистическия разрез на ННИ в следните три групи: липса на /актуална/ статистическа регистрация, липса на отговор, неверен отговор.

Липса на /актуална/ статистическа регистрация

Най-напред според естествения ход на статистическия процес трябва да се тръгне от **наличието/отсъствието на статистическа регистрация** за икономическите субекти. В тесен смисъл на думата, става въпрос за регистрите, поддържани от статистическата система, основен сред тях е т.н. бизнес регистър. В по-широк смисъл говорим за регистрация в други регистри извън статистическата система, например съдебни или данъчни регистри. Резерв за подобряване на статистическия обхват на ННИ е ефективният трансфер на информация от нестатистическите към статистическите регистри.

Нелегалните и неформалните субекти и дейности не могат да бъдат наблюдавани пряко от статистическата система поради простия факт, че няма как да бъдат статистически регистрирани: нелегалните, защото преднамерено избягват регистрация, неформалните, защото не са задължени. Статистическата система трябва да има предвид следното във връзка с наличието/отсъствието на статистическа регистрация:

- Субектите, които осъществяват нелегални дейности, биха могли да бъдат и регистрирани; би трябвало да се прави разграничение между нерегистрирани нелегални субекти и нерегистрирани нелегални дейности. Възниква въпросът, как статистиката да измери нелегалните дейности въз основа на информацията за извършващите ги субекти, ако са регистрирани. Нелегалните операции, извършени от нелегални субекти, може да бъдат засечени от страна на налични данни за легални контрагенти, но не може да се очаква, че те ще бъдат експлицитно показани.
- Неформалните субекти са нерегистрирани по дефиниция, защото в съответствие с националните административни регулации не подлежат на административна регистрация. Това обаче не означава, че за тях и извършваните от тях дейности липсват каквито и да било записи за икономическата им активност. Пример за наличието на такива са данъчните декларации за облагане на доходите

на физическите лица; възниква въпросът, как статистиката да използва тази информация.

- Сред субектите от формалния сектор има такива, които не са статистически регистрирани по икономически или по статистически причини. В първия случай формални субекти биха могли да липсват от статистическия регистър като вторичен резултат от тяхната „инициатива“ да намаляват разходите си, като избягват съобразяване с административни регулации. Във втория липсата на отделни формални субекти от статистическия регистър не е резултат на тяхната „инициатива“, а зависи от това, как е изграден и как функционира бизнес регистърът.

След въпроса за наличие/отсъствие на статистическа регистрация възниква въпросът, дали наличните регистрации са актуални, т.е. актуален ли е бизнес регистърът, колко бързо в него се отразяват бизнес демографски събития, като „умиране“ на предприятие, сливания, разделяния и други подобни, а също и промени, свързани с вида на дейността, размера, местоположението на субектите.

Липса на отговор

Ако статистическата система е успяла да влезе в субектите на производствени дейности - при наличие на актуална статистическа регистрация за тях, идва ред на следващия статистически аспект на ННИ - отговорите на респондентите. Единият проблемен вариант на отговор е **„липса на отговор“** (non response). Липсата на отговор, наред с липсата на регистрация и липсата на актуална регистрация, изчерпват тази част от ННИ, която се обособява като скрита по статистически причини. Решенията на проблема с липсата на отговор са изцяло в полето на базисната статистическа програма. Те се търсят в две посоки - окуражаване на респондентите да дават отговор и статистически техники за импутации на липсващи отговори.

Неверен отговор

Следващият статистически аспект на ННИ се появява, когато статистическата система е успяла да влезе в субекта на производствена дейност и е получила отговор, но отговорът не е верен, (missreporting by responding units). Това се засича от статистиците от базисните статистики, когато установят несъгласуваност на данните за дейността на конкретния субект или се забележат очевидно нереалистични характеристики,

например в съотношението разходи/продукция. В повечето случаи се наблюдава изкривяване на отговорите на респондентите в посока на занижаване на компонентите на продукцията и/или завишаване на компонентите на разходите за производство. Независимо от това, в коя посока са изкривени първичните данни от респондента, резултатът за изчисляването от тях статистически показатели е подценяване на добавената стойност. Като за аспекта „липса на отговор“, така и за аспекта „изкривен отговор“ статистическо решение трябва да се търси предимно в полето на базисната статистическа програма. На практика подобни липси често се забелязват едва на етапа, когато данните пристигнат, в някаква степен на агрегация, на ниво национални сметки и се направи първа итерация на съставянето на производствена сметка. Те могат да бъдат установени и при следващите фази на съставянето на националните сметки, най-вече когато се пристъпи към балансиране на данните между трите метода за изчисляване на БВП - производствения метод, метода на доходите и метода на разходите.

Бихме могли да обобщим статистическите аспекти на ННИ, като ги разделим на две основни групи - възникващи поради икономически причини /социално-икономическия разрез/ и дължащи се на статистически причини /статистическия разрез/. Икономически са причините за съществуването на нелегални, неформални и икономически скрити дейности. Те са функция на икономическото поведение на субектите на производствени дейности - то трябва да се анализира икономически и на него може да се въздейства със средствата на икономическата политика. Статистическата система е мястото, където трябва да се въздейства за преодоляване на статистическите причини за феномена ННИ в частта статистически скрити дейности. Независимо от това, кои причини пораждаат ННИ, статистическата система трябва да направи възможно най-доброто, следвайки националните и международните регулации, да отрази в макроикономическите данни съответните аспекти на ННИ.

4. Тристъпков статистически подход за измерване на ненаблюдаваната икономика

Основните принципи за статистическо измерване на ненаблюдаваната икономика, заложи при разработването на Ръководството, се състоят в системен анализ на проблемите и възможните решения, стремеж за пълно използване на всички налични данни, използване на техники за моделиране по-скоро като изключение и на възможно най-ниска степен на агрегация на данните.

Много важно за потребителите на макроикономическа статистика е да знаят, че моделите от висок порядък по

принцип се отхвърлят. Например не е статистически достатъчно издържано моделирането на цялата икономика, т.е. на БВП, посредством променливи, за които може да се предполага, че са свързани по някакъв начин с ненаблюдаваната икономика. Това е така, защото, първо, моделите са твърде груби, за да се считат за точни и, второ, техните резултати не могат да се интегрират с другите показатели от пирамидата на икономическата статистика.

Възможни са два взаимно свързани статистически подхода за практическо третиране на ННИ. И при двата измерването на ННИ се реализира в рамките на регулярния статистически процес на производство на статистически данни. Образно можем да си представим статистическия процес като пирамида с вътрешни нива, по които информацията се движи отдолу нагоре и отгоре надолу. Основната разлика между двата подхода е по отношение на нивото, от което да се тръгне, и посоката в която да започне третирането на ННИ. Тук ще си позволим да ги обозначим най-кратко като подход „отдолу нагоре“ и подход „отгоре надолу“²⁰.

Двата подхода всъщност са инвариантни по отношение на резултата, който преследват. Разликата е описателна, а не същностна - една и съща материя е представена от две различни перспективи. Едната перспектива се разкрива, ако тръгнем от основата, а другата - от върха на пирамидата на икономическата статистика. На практика и двата подхода се реализират или би трябвало да се реализират едновременно и в циклична итерация.

В първия вариант на Ръководството, който бе достъпен в Интернет до средата на 2001 година, авторите са развили подхода „отдолу нагоре“. Този подход отразява посоката на естественото движение на статистическата информация за икономиката - от първичните данни към БВП. При създаването на Ръководството авторите му решават да построят изложението като обърнат подхода, т.е. като развият подхода „отгоре надолу“. Този подход всъщност акцентира на това, къде в статистическата система най-остро се проявява проблемът ненаблюдавана икономика.

Независимо от това, дали стратегията за измерване на ННИ ще се опише с подхода „отдолу нагоре“ или с подхода „отгоре надолу“, резултатите трябва да са еднозначни. Защо авторите на Ръководството са решили да се пренасочат към подхода „отгоре надолу“, след като вече стройно са развили Ръководството въз основа на подхода „отдолу нагоре“? Според нас, защото проблемите със статистическото измерване на ННИ се виждат най-релефно от гледната точка на националните сметки.

20 Понятията за подход „отдолу нагоре“ и подход „отгоре надолу“ ще заимстваме по аналогия от терминологията на регионалните сметки и подходите за регионализация на брутният вътрешен продукт.

Подходът на Ръководството за измерване и включване на ненаблюдаваната икономика в показателите на националните сметки - независимо дали ще бъде изложен „отдолу нагоре“ или „отгоре надолу“ - е интегрален, защото се основава на системата на националните сметки, и защото контролира информацията от възникването ѝ до съставянето ѝ и, обратно.

Описание „отдолу нагоре“

Във вариант „отдолу нагоре“ подходът се състои от следните три стъпки:

- Анализ на базисната статистическа програма, т.н. насрещен контрол на качеството - установяване какво липсва. От статистическа гледна точка трите основни причини за ненаблюдавани дейности са: липсата на обхват - изследването не е влязло в единица, в която е трябвало да влезе; липсата на отговор - изследването е влязло в дадена единица, но тя не е отговорила; погрешен отговор - изследването е влязло в дадена единица и тя е отговорила, но отговорът не е верен. Базисната статистическа програма е мястото, където първо трябва да се търси решение на проблемите с липсата на отговор и има възможности за подобряване на обхвата и погрешния отговор.
- Анализ на базисните данни по отношение ненаблюдаваната икономика; избор на приоритети за подобряване на данните; въвеждане на допълващи изследвания и/или корекции на базата на модели с цел подобряване на обхвата и/или коригиране при липса на обхват и наличие на погрешни отговори.
- Допълнително оценяване на остатъчната ненаблюдавана икономика при съставянето и балансирането на националните сметки, включително използването на мощните таблици ресурс/използване.

Описание „отгоре надолу“

Във вариант „отгоре надолу“ подходът има също три стъпки:

- Първа - да се направи преценка на националните сметки и след това на базисните статистики, които ги захранват, да се идентифицират слабите места, да се установят приоритети за справянето с тях, да се търсят краткосрочни и дългосрочни решения.
- Втората е насочена към краткосрочни решения за измерване на НИИ, т.е във всеки конкретен случай на

съставяне на сметките. Например намираме се в процес на съставяне на сметките за първо тримесечие на 2001 г. Какво да направим, за да подобрим оценките за БВП при съществуващата статистическа система. Това означава как бихме могли да решим проблемите, произтичащи от непълен обхват и от подаване на изкривени отговори като използваме информацията от наличната базисна статистическа програма.

- Третата стъпка е насочена към дългосрочно решаване на проблемите, идентифицирани в първата. Това може да стане чрез модифициране на концептуалната рамка и инфраструктурата на базисната статистическа програма в посока на приближаване към международните стандарти и най-добри практики.

И двата подхода всъщност имат три общи опорни елемента, независимо от това, в какъв ред ще бъдат разгледани: базисна статистика; краткосрочно и дългосрочно решение; национални сметки. Първият, според нас, описва по-скоро механизма на търсене на краткосрочно решение - за всеки отделен случай на изчисляване на БВП, а вторият описва механизма на търсене на дългосрочно решение. На практика статистиците са загрижени да търсят едновременно краткосрочни решения и да създават предпоставките за дългосрочни решения. Това те правят непрекъснато не защото са атакувани от медийни или експертни публикации, а защото, след като са възприели да прилагат системата на националните сметки, тя по своята същност оказва натиск върху цялата статистическа система и принуждава и подтиква да се търсят начини да се измерва ННИ.

Самият факт, че е трудно, ако не и невъзможно, да се даде единствено, просто и еднопосочно описание на подход за статистическо третиране на ненаблюдаваната икономика, свидетелства за сложността на феномена и подсказва необходимостта от добро познаване на статистическата практика и неопростенческо отношение към официалните статистически данни.

5. Двуйзмерен модел на статистически скритите дейности и възможности за дооценка на ННИ

Статистическата перспектива при класифицирането на статистически скритите дейности може да се анализира по-подробно със следния двуйзмерен модел, състоящ се от 6 елемента. Едното измерение на модела е трудът /регистриран, нерегистриран/, а другото - регистрацията на икономическите субекти /според дефиницията на СНС за предприятие/. Най-напред ще проследим какъв е смисълът на двете дименсии: труд и регистрация.

Наличие/отсъствие на регистрация на предприятията. Много институции поддържат регистри или списъци на предприятия, като в някои от тях вероятно се включват и работещите за своя сметка. Например данъчните органи поддържат регистри за целите на различните форми на данъчно облагане. На общинско ниво обикновено също се поддържат записи, които имат характеристики на регистри, например във връзка с издаване на лицензионни, разрешителни и други подобни документи. Националните статистически служби поддържат т.н. бизнес регистър, който е база за организирането на статистическите изследвания на предприятията.

Пълнотата и качеството на различните регистри зависи от това, какви цели си поставят институциите, които ги поддържат. На практика целевият обхват на доста регистри се припокрива, ако не напълно, то преобладаващо. Рационална е идеята да има една институция, която да поддържа един най-широкообхватен регистър „майка“, а другите да поддържат своите специфични регистри въз основа на него. Тази идея е залегнала и при изграждането на регистър БУЛАСТАТ в Националния статистически институт на България. Такъв подход е предпоставка за оптимизиране на обществените разходи за поддържането на регистрите и за подобряване на качеството им.

Регистриран/нерегистриран труд. Трудът би могъл да бъде регистриран на няколко места. Най-напред трудът би трябвало да бъде регистриран от предприятията работодатели за целите на техния счетоводен процес. Трудът се регистрира и в записванията на социално осигурителните институции. В някои случаи се поддържат уникални записи - поименни или с индивидуални кодове, в други записите са групирани и не могат да се идентифицират индивидуално. Търсенето на начини за засичане на информацията за труда между различните места, където се генерират записи за него, е възможност за идентифициране на скрит труд. В двуйзмерните елементи на модела, които ще разгледаме по-долу, критерият за регистриране на труда са счетоводните записвания на предприятията, както са предоставени за статистически цели.

Ще се спрем малко по-подробно на въпросите, къде в тези пет елемента трябва да се търсят статистическите възможности за дооценка на ННИ. С това бихме искали да подкрепим тезата за предимството на статистическия подход към ННИ в противовес на епизодичните частични техники, някои от които съвсем накратко ще коментираме в частта „Някои частични техники за дооценка на БВП и измерване на ННИ“.

Двуизмерна схема на статистическия разрез на ННИ: производители/трудова разходи

		Производители		
		Регистрирани предприятия	Нерегистрирани предприятия	Нерегистрирани „own account“ производители
Трудова разходи	Регистрирани	Скрито производство на статистически регистрирани субекти, осъществявано с регистриран труд	Скрито производство на статистически нерегистрирани субекти, осъществявано с регистриран труд	
	Нерегистрирани	Скрито производство на статистически регистрирани субекти, осъществявано със скрит труд	Скрити дейности на статистически нерегистрирани субекти, осъществявани със скрит труд	Скрити пазарни дейности на нерегистрирани работещи за своя сметка и непазарно производство на домакинствата, предназначено за собствено крайно потребление.

1. Скрито производство на статистически регистрирани субекти, осъществявано с регистриран труд

Наличието на скрито производство в случая на регистрирани субекти и регистриран труд може да се дължи на експлицитни ограничения на изучаваната съвкупност /например ако изследването е ограничено само до предприятия с оборот или наети над определена граница/, грешки в регистрацията, липса на отговор или подаване на изкривен отговор. В тези случаи трябва да се прави анализ и е най-добре да се въведат корекции на ниво индивидуални данни на респондентите. Тук ще обърнем повече внимание само на ефекта от подаването на изкривен отговор. Изкривяването може да е в посока занижаване на приходите или завишаване на разходите, или и двете едновременно - и в трите случая ефектът е скриване на добавена стойност. Особен случай е еднопосочното изкривяване на отговорите -

завишаване /или занижаване/ и на приходите, и на разходите. В такива случаи, ако изкривяването е приблизително еднакво, то няма да се отрази забележимо на обема на добавената стойност. Проблемът в този случай ще се прояви, когато в националните сметки ще трябва да се съпоставят потоците на търсенето и предлагането на стоки и услуги. Статистиците имат да решават тук две задачи - да идентифицират „скриването“ и да намерят приемлива негова оценка. Изкривяването на отговори може да се коригира чрез експертни оценки, въз основа на всякаква друга налична информация.

Наред с горните появи на скрити дейности специфично предизвикателство за статистиката в този сегмент възниква от страна на счетоводната отчетност на предприятията. Счетоводните документи са едни от първичните документи, от които се извличат статистически показатели в съответствие с методологията на националните сметки. Тук бихме искали да подчертаем, че системата на националните сметки не е проста агрегация - едно към едно - на счетоводните записвания на икономическите субекти. Тя не е еднозначен аналог на счетоводството на фирмата, въпреки че то е един от основните първоизточници на данни за съставянето на националните сметки. Предизвикателството пред статистическата система е, че тя трябва да „преведе“ счетоводните записвания на езика на икономическата статистика, който се основава на системата на националните сметки. Този „превод“ е един своеобразен потенциален източник на скрити или неправилно оценени стойности по отношение на националните сметки. Преводът от счетоводни в статистически категории може да бъде допълнително усложнен от честа и несинхронизирана със статистическата система промяна на счетоводните стандарти и така да се затрудни изчисляването на методологически съпоставими във времето агрегати.

2. Скрито производство на статистически регистрирани субекти, осъществявано със скрит труд

Първото предизвикателство тук е да може да се разграничи този казус от първия и, второ, да се намери информация за скрития труд от друг източник, за който да се потвърди предположението, че в него той е регистриран. За да се направят корекции на ниво индивидуални данни, би трябвало да се ползва паралелно независимо изследване на работната сила в предприятията. В агрегиран вид корекции би могло да се правят въз основа на засичане на данните с информация от данъчните и социално осигурителните институции.

3. Скрито производство на статистически нерегистрирани субекти, осъществявано с регистриран труд

Тук проблеми има поради погрешни или неактуални записи в регистъра на предприятията, които са задължени да се регистрират, и най-вече когато липсва задължение за регистрация. При положение, че има независимо изследване на регистрирания труд, в чийто обхват са включени и данни за труда в нерегистрирани предприятия, това дава възможност за насрещно засичане и дооценка на данните за производството. Друг възможен изход е да се проведат нарочни допълващи изследвания.

4. Скрити дейности на статистически нерегистрирани субекти, осъществявани със скрит труд

В тази комбинация неизвестните величини се увеличават. Предлага се да се направи много груба оценка на обема на това производство. Ако вече са оценени горните три типа и се направи допускането, че в същото съотношение, в което се намират параметрите на оцененото скрито производство на регистрирани субекти с регистриран труд и със скрит труд, се намират и параметрите на оцененото скрито производство на нерегистрирани субекти с регистриран труд и още неоценените скрити дейности на статистически нерегистрирани субекти, осъществявани със скрит труд, последните да се извлекат от тази предполагаема връзка между първите три. В този компонент на скритите дейности трябва да очакваме да се намират нелегалните производства.

5. Скрити пазарни дейности на нерегистрирани работещи за своя сметка и непазарно производство на домакинствата, предназначено за собствено крайно потребление.

Това са дейности, типични за неформалния сектор. Оценки за тях могат да се правят само косвено - въз основа на статистически изследвания на домакинствата, каквито са статистиката на домакинските бюджети, изследвания на работната сила и преброяванията на населението.

В първите три случая скритите дейности са частично скрити по отношение на измеренията труд и регистрация. Те може се дооценяват на ниво базисни статистики въз основа на всякаква друга известна и релевантна информация. В последните два случая статистическата система не разполага с пряка първична информация за тези субекти като производствени единици. С необходимостта да ги оценяват и включват в БВП се сблъскват - по дефиниция - националните сметки. Оценките за тях обикновено може да се правят само на ниво съставяне и балансиране на националните сметки,

например когато се формират и анализират потоци, които по дефиниция трябва да са равни, а получени от страна на различните контрагенти на дадена група операции те се различават.

ИЗЧЕРПАТЕЛНОСТ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ - ПИЛОТЕН ПРО- ЕКТ НА ЕВРОСТАТ И СТРАНИТЕ КАНДИДАТКИ

С тази глава бихме искали да представим накратко работата на Евростат със страните кандидатки в осигуряването на достоверни оценки на БВП, т.е. оценки, които възможно най-добре отразяват икономическата действителност, в това число и някаква част от първично ненаблюдаваната икономика. Ще проследим какво е направено в статистиките на страните кандидатки по статистическия проблем „ненаблюдавана икономика“ - как те оценяват онези производствени дейности, които липсват експлицитно в базисната статистическа подсистема, захранваща националните им сметки.

През пролетта на 1996 г. Европейската комисия възлага на Евростат да работи със страните кандидатки по осигуряването на адекватна макроикономическа статистика. В областта на нефинансовите национални сметки работата е конкретизирана в 11 проекта, финансирани по програма ФАР. Сред тях приоритет има пилотният проект за изчерпателност на националните сметки на страните кандидатки - поради важноста на равнищата на БВП и БНП за формирането на ресурсите (own resources) на Европейския съюз и за разпределението на структурните и регионалните фондове на ЕС. Той е бил осъществен между декември 1998 и май 2000 година²¹. Концептуалната рамка на проекта се позовава изцяло на СНС'93 и естествено на специфичните особености на ЕЧНС95 / European System of Economic and Regional Accounts'1995 - ESA'95, Eurostat/. Този проект си поставя за цел да третира всички възможни видове подценяване на БВП - всички статистически аспекти на ненаблюдаваната икономика и други по-обща аспекти на изчерпателността на националните сметки, например надеждност на източниците на данни и методи за верификация, и по-конкретни, като проблеми на остойностяването на доходите в натура, производството за собствено крайно потребление, бакшишите. Специално

21 Enlargement and exhaustiveness: Eurostat Pilot Project with the EU candidate countries, Dr. Silke Stapel, Eurostat Non-Observed Economy Workshop <http://www.oecd.org/std/DNM/Meetings/RfnoeOct2000.htm>

внимание е отделено на третирането на нелегалните дейности.

Всяка от страните кандидатки, използвайки т.н. табличен подход, специално разработен за целта от Евростат, е описала систематично процедурите, които прилага за измерване на ненаблюдаваната икономика при изчисляването на БВП и е предоставила съответните оценки. В табличния подход е възприета следната работна класификация:

Табличен подход на Евростат: видове подценяване на БВП

T1		Липса на отговор (non-response)
T2	Статистическо	Неактуални регистри
T3		Липса на регистрация
T4	Икономическо	Изкривен отговор (under-reporting)
T5		Липса на регистрация
T6	Неформално, липса на регистрация, изкривен отговор	
T7	Нелегални дейности	
T8	Други източници на подценяване на БВП	

Възможните статистически методи за осигуряване на изчерпателност поотделно в тези осем групи, идентифицирани в рамките на пилотния проект, са :

- T1: липсата на отговор на статистическо изследване може да се дооцени чрез: използване на подходящи сходни данни - за подобни единици от същия отрасъл или от същата група по размер, данни от предходни години; генерализирани коефициенти; глобална верификация.
- T2: липсата на актуални регистрации може да се компенсира чрез: детайлизирано проучване на качеството на регистъра и експертни оценки; засичане на данни от различни статистически и административни източници - за предпочитане на ниво единици, т.е индивидуални данни; глобална верификация; информация от други изследвания.
- T3: липсата на регистрация - поради това, че не е задължителна или поради новопоявили се или изчезнали единици може да се компенсира чрез: коригиране ефекта от наличието на прагове за регистрация на базата на други източници или експертни оценки; засичане на данни от различни статистически и административни източници - за предпочитане на ниво единици, т.е индивидуални данни; оценки въз основа на броя на новосъздадените и броя на прекратените единици; глобална верификация.

- Т4: изкривени отговори - завишаване на разходите и/или занижаване на приходите - могат да се дооценят чрез: информация от фискални одити; изследвания на експертното мнение на данъчни специалисти и счетоводители за характера и равнищата на изкривяване на данните; засичане на информация за оборота според статистическите източници с информация от данъчната администрация; сравняване на възнагражденията и смесения доход на човек по отрасли - за предпочитане по групи според размера; сравняване на дела на междинното потребление за различни подгрупи единици от един и същ отрасъл, например по размер, по форма на собственост, по легален статус.
- Т5: липсата на регистрация поради преднамерено избягване е една от областите, където може да се очакват дооценки от значителен порядък. Тук се прилагат основно глобални процедури: оценка на база на работната сила; оценка на производствените агрегати въз основа на данни от страна на използването, например домакински бюджети, инвестиции, продуктови баланси.
- Т6: липсата на регистрация за неформалния сектор поради това, че такава не се изисква, се компенсира също чрез използването на изброените по-горе глобални процедури за оценка. Труден момент е как експлицитно да се разграничат оценките за неформалния сектор от тези в предходната точка, след като на практика се правят едновременно чрез сходни процедури.
- Т7: нелегалните дейности за първи път бяха изследвани систематично в повечето от страните кандидатки в рамките на този проект. Специфицирани са следните 4 групи: производство на стоки и услуги, чиято продажба, дистрибуция и притежаване са забранени от закона; легални дейности, извършвани от нелегални субекти; нелегален внос/износ; търговия с нелегално произведени или контрабандни стоки. Тези дейности са оценени чрез метода на търсенето и предлагането, посредством специални проучвания, криминална статистика, административна информация от данъчни и полицейски органи, експертни оценки.

Какви са резултатите от пилотния проект? Непосредствен резултат е подобряването на методите, които отделните страни кандидатки прилагат за по-добра изчерпателност на оценките си за БВП и подобряване на качеството на самите оценки.

Евростат отбелязва като много важен резултат факта, че с проекта се поставя основа за систематично измерване на ненаблюдаваната икономика и обхващането ѝ в официалните оценки за БВП на страните кандидатки и най-важното - дава възможност да се прилага и да се усъвършенства регулярно в бъдеще.

По отношение сравняването на оценките за ННИ между отделните страни Евростат обръща внимание, че размерът на дооценките като дял от БВП се обуславя от два основни фактора. Първо, той зависи от степента, в която икономиката на страната се обхваща от регулярната базисна статистика. Второ, от това, доколко адекватно е оценена ненаблюдаваната икономика. Например ниският дял на оценената ННИ в БВП за дадена страна може да се дължи както на това, че по-голямата част от икономиката се покрива от статистическите изследвания, така и на това, че ННИ не е адекватно измерена.

Преценката на Евростат е, че всички страни кандидатки правят значителни дооценки на ННИ. В отделните страни дооценената и включена в brutния вътрешен продукт ННИ варира между 3.5 % и 21 % от БВП /по производствения метод; изрично не са включени нелегалните дейности²² /.

Евростат прави следните основни изводи:

- Според размера на единиците - най-големите проблеми за постигането на изчерпателност на БВП са свързани с малките производствени единици.
- Според видовете подценяване на БВП - количествено най-значителни корекции са характерни за икономически скритите дейности, в случаите на преднамерена нерегистрация и изкривяване на отговорите.
- Според отрасловата концентрация на дооценките - натрупването е в търговия, хотели и ресторанти, транспорт и съобщения, строителство.
- Според институционалната принадлежност на икономическите субекти - без съмнение най-много дооценки се налагат в сектор домакинства.

22 Special Report No 17/2000 on the Commission's control of the reliability and comparability of the Member States' GNP data together with the Commission's replies: „ Treatment of illegal activities 36. Illegal activities are included in the GNP field(29). However, because of practical difficulties associated with the measurement of them, Decision 94/168/EC, Euratom excluded them from the scope of exhaustiveness adjustments. The Court considers that in consequence their inclusion by Member States is not homogeneous and there is still no standard definition of what constitutes an illegal activity.“
http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/dat/2000/en_300Y1127_01.html

НЯКОИ
ЧАСТИЧНИ
ТЕХНИКИ ЗА
ДООЦЕНКА
НА БВП И ЗА
ИЗМЕРВАНЕ
НА ННИ

И най-развитите статистически системи на практика произвеждат икономически индикатори, които в една или друга степен, подценяват /недооценяват/ икономическата действителност. В общия случай по-малко вероятно е на най-висока агрегация да е налице надценяване. В икономическата реалност на всички страни съществуват дейности, които се отразяват непълно от статистическите им системи.

По отношение на макроикономическите индикатори потребителите на икономическата статистика често гледат на националната статистическа система като на едно цяло. Не се разграничават статистическите подсистеми, които се намират в отношения на субординация и координация при участието си в сложния статистически процес, в резултат на който се произвеждат статистически показатели. На входа на националната статистическа система има първични статистически данни, на изхода ѝ - икономически показатели. Когато говорим за ненаблюдавана икономика - от гледна точка на статистиката, всъщност трябва да разграничаваме:

- ненаблюдавана икономика по отношение на входа на националната статистическа система - за нея се знае, че съществува и не е измерена - няма първични данни;
- ненаблюдавана икономика, която се оценява на ниво базисни статистики - знае се, че съществува и се измерва посредством статистически корекции на първичните данни чрез засичане на налични и допълнителни данни;
- ненаблюдавана икономика, която се оценява на ниво национални сметки - знае се, че съществува, оценява се в хода на съставяне, съгласуване и балансиране на сметките и участва в крайните макроикономически показатели, но не винаги като отделна експлицитна оценка, а като имплицитна част на агрегатите.

Едва след като премине този цикъл, от първично ненаблюдаваната икономика остава някаква част, която не е

влязла в оценката на БВП. Ако беше лесно да се оцени колко е тази част, не биха съществували и т.н. частични - в смисъл, че не са инкорпорирани в регулярния статистически процес - техники за дооценка на БВП.

Много анализатори се опитват да измерят ненаблюдаваната икономика, която е останала извън официалните макроикономическите индикатори. Дискусионен е въпросът, какво измерват те всъщност. Ние се питаме дали техните оценки не дублират в някаква степен направените вече оценки от националната статистическа система за първично ненаблюдаваната икономика и колко всъщност е онази ННИ, останала извън официалните макропоказатели.

В публикуваните досега в Интернет части от първия вариант на Ръководството за измерване на ненаблюдаваната икономика все още не са предложени анонсираните текстове, в които се предвижда да се направи коментар на частичните подходи за измерване на ненаблюдаваната икономика. Бихме искали все пак тук да се позовем на авторитетните мнения на признати международни експерти по тези въпроси. Ето защо ще предложим вижданията на двама от съавторите на Ръководството - Адриан Блоем и Маник Шреста от МВФ, изразени в тяхна самостоятелна разработка²³.

Блоем и Шреста експлицитно групират подходите за достигане на изчерпателни оценки на БВП в две категории: едната са статистическите подходи, а другата те определят като техники, основаващи се на макроикономическото моделиране. Като известни примери на макроикономически техники те посочват монетарния подход (monetary approach), например предложението от Файге през 1979 г., и подхода на глобалния индикатор (global indicator approach).

Основната идея на **монетарния подход** е да се изследва връзката между монетарната динамика и официалните оценки на БВП посредством регресионни модели при няколко ограничителни хипотези и допускания. Те касаят скоростта на паричното обръщение (velocity of money), кешовите операции в скритата икономика, данъчното бреме, връзката между кешови наличности и депозити и др. Всъщност този подход свързва всички монетарни изменения, които не могат да бъдат обяснени чрез определен модел, с наличието на недооценка на официалния БВП.

Монетарният подход на Файге се базира на формулата на Ървинг Фишер за връзката между продукцията с паричната маса и скоростта на паричното обращение²⁴. В подхода на Файге се прави допускането, че е налице постоянна връзка във времето между обема на операциите и официалния БВП.

23 IMF WP/00/204, Statistics Department: Comprehensive Measures of GDP and the Unrecorded Economy, prepared by Adriaan Bloem and Manik Shresta, December 2000.

24 $MV = PT$; M = money stock, V = velocity of money; P = price level, T = total volume of transactions.

Трябва да се направят допускания за скоростта на паричното обръщение и за връзката между общата стойност на операциите (РТ) и общия БВП /официалния БВП плюс частта, която не е включена в него/. Общата стойност на операциите се оценява въз основа на оценки за парите в обръщение, като се приема някаква константа за скоростта му.

Кои са слабостите на този метод, според Блоем и Шреста. Една от основните критики е, че част от парите в обръщение /например банкноти с голям номинал - bills of large denomination/ фактически не са в обръщение, а се държат с цел запазване на стойността (store of wealth). Следваща слабост на подхода е, че трябва да се направи без съмнение твърде невероятното предположение за базисна година, в която да не е съществувала ННИ²⁵. На следващо място се счита за слабост предположението, че всякакви вариации в съотношението между общата стойност на операциите и официалния БВП се обясняват изцяло с ННИ и се приписват на нея. Последното предположение би било приемливо, ако официалният БВП се изчислява директно и „едно към едно“ от официалните първични данни. Надяваме се да става ясно обаче, че статистическата система прави вътрешни дооценки на липсваща икономическа информация въз основа на системните връзки между много голям набор и обем реално наблюдавани статистически показатели, така че в процеса на изчисляването на официалния БВП някаква част от първично ненаблюдаваната икономика се оценява, включва се и присъства в официалните оценки за него.

Известен пример за подход, базиран на **глобалния индикатор** е подходът, основан на електроенергията, предложен от Кауфман и Калибера /1996/. Основната идея е, че потреблението на електроенергия се приема за единичен физически индикатор за общата икономическа активност и че е налице неизменна връзка между потреблението на електроенергия и производството. Основните критики са насочени към слабата връзка между потреблението на електроенергия и производството в страни, в които тя не е основният източник на енергия за индустриалното производство. Наред с това е установено, че за някои дейности, като селско стопанство например, връзката е несъществена. Също така връзката между потреблението на електроенергия и производството не остава неизменна във времето. Подобни възражения биха могли да се направят и за други подходи, основаващи се на глобален индикатор, чрез чиято динамика да се дооценява БВП.

Най-същественият недостатък на използването на техниките на макромоделнирането за дооценка на БВП е, че те водят до някаква глобална оценка, която би могла евентуално да бъде по-добра характеристика за икономиката като цяло. За много потребители на статистически данни обаче изключително важни са ред други съставни субагрегати на брутния вътрешен продукт, които тези техники нямат възможност да дооценят в системна връзка с БВП.

Блоем и Шреста подчертават, че подобни частични техники, дори да биха били полезни за установяването на аномалии във връзките между важни икономически променливи, не могат да се използват при съставянето на националните сметки.

Какви са безспорните предимства на статистическите подходи според двамата автори. Тези подходи се фокусират върху естеството на пропуските в статистическите наблюдения и върху възможностите за запълването им посредством косвена информация - да си припомним, че почти всички операции, извършващи се в производствените граници на СНС'93, могат да бъдат засечени от две места - по записите за двете страни, участващи в операцията. За разлика от техниките на макромоделнирането статистическите подходи се основават на съставянето на оценки, основаващи се на пряко свързана информация. Статистическият подход, изрично упоменат от двамата статистици от МВФ като „подходът на съставянето (compilation approach)“, има решителното предимство пред подхода на глобалния индикатор да оперира с всичката разполагаема информация на много по-ниски нива на детайлизация. Поради това правените при статистическия подход конкретни допускания за косвено измерване на липсващи данни са много по-защитими.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

26

- Неформална и скрита икономическа активност в контекста на изчерпателността на националните сметки, Тодор Тодоров, списание „Статистика“ 5/1999
- Оценки в националните сметки: условни оценки, дооценки на показателите, оценки на скритата икономика, Тодор Тодоров, НСИ http://www.ced.bg/bg/projects/project16/calendar/exhst_forweb.htm
- Методологически аспекти на статистическото изучаване на скритата икономика - Национален статистически институт, София, 1997
- Национални сметки на България - източници, методи, оценки - ОИСР, НСИ, 1996
- Системата на националните сметки в България - оценяване на производствените резултати; авторски колектив; издание на ГЕО ПРЕС, 1996

Статистическият подход към ННИ е интегрален. Той има за рамка системата на националните сметки. Съставянето на националните сметки предполага измерване в една или друга степен на ненаблюдавана икономика. Целта е колкото се може по-добра оценка на ННИ, която да намери отражение не само в оценката на БВП, но и в останалите взаимно свързани агрегати на системата. Тук става въпрос, как да се оцени ненаблюдаваната икономика, така че да се получи статистически достоверна оценка на цялата икономика и това да става, **преди** да е приключило производството на официалните оценки за БВП.

Пример за систематизирано описание на интегралния подход към ННИ е представеното „Ръководство за измерване на ненаблюдаваната икономика“. Бихме искали да подчертаем, че дори и преди неговата поява, а също и преди появата на редица други статистически документи и регулации, този интегрален подход е иманентно заложен във философията на системата на националните сметки. Тя е рамката за разработването му и сама по себе си задава интегрален подход за измерване на цялата икономиката.

На практика, следвайки интегралния подход за измерване на цялата икономика, **в една или друга степен** се осъществява и интегрален подход към измерването на ННИ. Това се прави при съставянето на националните сметки във всяка страна, включително и в България²⁶. Основните предимства на интегралния подход се състоят в това, че той предполага вътрешен интегритет, системност и регулярност в текущата статистическа работа по измерването на икономиката като цяло и на ненаблюдаваната икономика в частност и въздейства на цялата съвкупност от взаимно свързани статистически характеристики за икономика.

Частичните подходи измерват отделни показатели или отделни сегменти на икономиката. Те не предполагат връзка между частите и цялото и, обратно. На практика те не държат сметка, в че в БВП **вече** е включена някаква оценка на някои сегменти на първично ненаблюдаваната икономика. Частичните подходи претендират, че измерват ненаблюдаваната икономика, която е останала извън официалните оценки на БВП. Стремещт е да се измери онази,

останала извън дадена оценка на БВП, т.е **след** като е приключил статистическият производствен цикъл. Приема се, че дадена оценка на БВП е наблюдавана икономика и се прави опит да се измери колко е останала ненаблюдавана.

В сравнение с интегралния подход в частичните подходи може да се идентифицират две основни слабости. Първата е свързана с понятийния апарат - непрецизното дефиниране, какво трябва да се измерва и какво вероятно липсва. Втората е свързана с ограничената им ефективност - прилагат се модели, за които се изискват много строги предположения, а те трудно могат да бъдат удовлетворени; използва се много малка част от всичката налична информация; получените резултати не съдействат пряко за подобряване на текущото статистическо измерване на икономиката.

Риторично можем да поставим въпроса: има ли икономически смисъл да се сравняват и интерпретират резултатите от двата типа подходи, след като в общия случай те не дефинират еднозначно какво е това, което е наблюдавано, и спрямо какво го съизмерваме.

От гледна точка на това какво искаме да изучаваме - ако искаме да измерим статистически на първо място цялата икономика и наред с това, но не непременно експлицитно, тази част от нея, която е била първично наблюдавана, безусловно по-подходящ е интегралният подход. Ако искаме да изучаваме отделни сегменти на наблюдаваната икономика, може да бъде подходящ и частичният подход. Той обаче не е в състояние да бъде конкурент на интегралния, а стремежът трябва да бъде как би могъл да го допълва конструктивно.

По отношение на това, къде да се насочат ресурсите, които са ограничени, според нас противопоставянето на интегралния и на частичния подход води до разпиляване на ресурси. Резултатите от интегралния не са пряко зависими от резултатите на частичните подходи. Валидно е обратното, поне доколкото някои от тях се опитват да дооценяват макроагрегатите, като използват тъй или иначе официалните оценки, получени чрез интегралния подход. Националната статистическа система единствена е в състояние да прилага регулярно интегралния подход при измерването на икономиката. Според нас държавата - в условията на ограничени ресурси, би могла да си позволи пряко бюджетно финансиране на нерегулярни частични изследвания на наблюдаваната икономика само доколкото техните резултати биха могли евентуално да се инкорпорират към интегралния подход за измерване на икономиката. За

епизодични самостоятелни изследвания на социално-икономическите разреза на НИИ, според нас, е по-подходящо да се търси финансиране от частни институции или международни програми. По отношение планирането на такива изследвания и интерпретацията на резултатите им би било взаимно полезно, където е възможно, да се търси концептуална връзка с интегралния подход за измерване на икономиката.

Първи вариант на съдържание на Ръковод- ството за измерване на НИИ от 4.09.2000

Предварителният работен текст на Ръководството от 14 септември 2000, който е достъпен в Интернет и към началото на юни 2001²⁷, е структуриран в девет раздела. Особеното в тази структура е, че тристъпковият подход за измерване на НИИ е развит в т.н. посока „отдолу нагоре“ - от базисната статистика към националните сметки.

Първият раздел е въведение. Вторият представя концептуалната рамка, зададена от международните стандарти, на базата на която е разработено Ръководството.

Трети раздел описва подробно ненаблюдаваната икономика, причините за съществуването ѝ, предлага прагматични класификации на елементите и причините на НИИ, рамка за систематичното ѝ измерване, развита на базата на тристъпковия подход „отдолу нагоре“. Набляга на интегрираното използване на всички налични данни, въвеждането на приоритети и воденето на документация на конкретния статистически процес.

Четвърти раздел е насочен към това, как да се прави преглед на базисната статистическа програма като първа стъпка за идентифициране на проблемите на ненаблюдаваната икономика. Набляга на необходимостта от: подходяща правна рамка по отношение на ненаблюдаваната икономика, висока статистическа култура, добър бизнес регистър, добро проектиране на статистическите изследвания.

Пети раздел описва допълнителните изследвания и корекционните модели, които биха могли да се използват за коригиране на първичните данни, получени в резултат на базисната статистическа програма, които едва след като бъдат коригирани да се подават за съставяне на националните сметки. В него също така ще бъдат представени и други модели, използвани за анализ на НИИ, включително и базиращи се на модели, които най-често се цитират в медиите, като се обяснява защо имат съмнителна стойност.

Шести раздел представя типовете допълващи процедури, които биха могли да се използват на етап съставяне на националните сметки за дооценяване на остатъчната НИИ.

Седми раздел е изцяло посветен на третирането на нелегалните дейности. Те са разгледани отделно, тъй като понастоящем широко е разпространена практиката в

националните сметки да не се дават експлицитни оценки за нелегалните дейности поради експерименталния им характер и чувствителното естество на предмета и оценките.

Осми раздел е посветен на неформалния сектор, предложена е и се обяснява дефиниция за неформален сектор, както иначини за измерването му.

В последния, девети раздел се дават указания за планирането и внедряването на практически мерки за оценка на НИИ, предложения как да се търси оптимално съчетаване на плановете за работа с НИИ и специфичните особености на националните статистически системи.

1. System of National Accounts'1993 - SNA'93, Eurostat, IMF, OECD, UN, WB.
2. European System of Economic and Regional Accounts'1995 - ESA'95, Eurostat.
3. Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy Preliminary Draft (14/09/00) , prepared by a team of experts from OECD, ILO, IMF, Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States, Italian Statistical Office, Statistics Netherlands, Russian Federation State Statistical Committee, and University of Versailles <http://www.oecd.org/std/DNM/Meetings/RfnoeOct2000/handbookv3c.pdf>
4. Handbook for Measurement of the Non-Observed Economy Second Draft (04/07/01) <http://www.oecd.org/std/DNM/Meetings/RfnoeOct2000/Handbookv4.pdf>
5. Руководство по ненаблюдаемой экономике Preliminary Draft (Russian) <http://www.oecd.org/std/DNM/Meetings/RfnoeOct2000/handbookv3rus.pdf>
6. Organisation for Economic Cooperation and Development (1997), „Framework for the Measurement of Unrecorded Economic Activities in Transition Economies“, OECD/GD (97) 177, OECD, Paris, available also at <http://www.oecd.org/std/DNM/Methods/Framework.pdf>
7. A Systematic Approach to the Hidden and Informal Activities, by Ronald Luttikhuisen and Brugt Kazemier, Statistics Netherlands. <http://www.oecd.org/std/DNM/Methods/Systematic.pdf>
8. The Exhaustiveness of Production Estimates: New Concepts and Methodologies, by Manlio Calzaroni, ISTAT. <http://www.oecd.org/std/DNM/Methods/Exhaustiveness.pdf>
9. Estimation of the Non-Observed Economy: the statistical practices of Russia, by Irina Masakova, State Statistical Committee, Russian Federation. <http://www.oecd.org/std/DNM/Methods/Estimation.pdf>
10. Principles and Practices in the Measurement of the Unrecorded Economy: Discussant's Remarks, by Michael Colledge, OECD <http://www.oecd.org/std/DNM/Methods/Principles.pdf>

11. Enlargement and exhaustiveness: Eurostat Pilot Project with the EU candidate countries, Dr. Silke Stapel, Eurostat Non-Observed Economy Workshop <http://www.oecd.org/std/DNM/Meetings/RfnoeOct2000.htm>

12. Comprehensive Measures of GDP and the Unrecorded Economy, Adriaan Bloem and Manik Shresta, December 2000, IMF WP/00/204, Statistics department. <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=3911.0>

13. National Accounts of the Candidate Countries 2001, Conference on the results to date of five years of co-operation with Eurostat, 29-30 January 2001, Brussels, Session 10: Handbook for the Measurement of the Non-Observed Economy, M.Colledge, Statistical Directorate, OECD. <http://forum.europa.eu.int/Public/irc/dsis/cnaccount/home>

14. Joint OECD-Eurostat-Russian Statistical State Committee Workshop on Measurement of the on-Observed Economy, Hosted by Russian State Statistical Committee, SOCHI - RUSSIAN FEDERATION, 16 - 20 October 2000 <http://www.oecd.org/std/DNM/Meetings/RfnoeOct2000.htm>

15. Official Journal of the European Communities - No L 77/51 - COMMISSION DECISION of 22 February 1994 on measures to be taken for the implementation of Council Directive 89/130/EEC, Euroatom on the harmonization of the compilation of gross national product at market prices

16. Exhaustiveness of GDP Measurement: French and Italian Approaches - M. Calzaroni, E. Giovannini, V. Madelin - Twenty-Fourth General Conference of the International Association for Research in Income and Wealth - Lillehammer, Norway, August 18 - 24, 1996

17. The Exhaustiveness of GNP Estimates in the EU Member States - Joint UNECE/ Eurostat/ OECD Meeting on National Accounts - Geneva, 30 April - 3 May 1996

18. Report on Integrating Employment Data in the Work Program on Exhaustiveness - 15-th meeting of the GNP Committee 20, 21 January 1993, Luxemburg

19. A System Approach to the Hidden and Informal Activities - Ronald Luttkhuizen and Brut Kazemier - Statistics Netherlands, MEDSTAT Workshop on the Informal Sector, Rome 4 - 6 May 1998

20. The Use of Fiscal Audit Dates for Formulating the National Accounts - Pekka Lith - First Workshop of the Pilot Project on Exhaustiveness, Eurostat, Luxembourg - 3- 4 Decemler 1998

21. Measuring Illegal Activities - David Caplan, Office of National Statistics, UK - First Workshop on the Pilot Project on Exhaustivity, Eurostat, Luxembourg - 3-4 December 1998
22. Special Report No 17/2000 on the Commission's Control of the Reliability and Comparability of the Member States' GNP Data together with the Commission's Replies, Official Journal C 336, 27/11/2000 p. 0001 http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/dat/2000/en_300Y1127_01.html
23. 94/168/EC, Euratom: Commission Decision of 22 February 1994 on Measures to be Taken for the Implementation of Council Directive 89/130/EEC, Euratom on the Harmonization of the Compilation of Gross National Product at Market Prices, Official journal NO. L 077, 19/03/1994 P. 0051 - 0058, http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/dat/1994/en_394D0168.html
24. Schneider, Friedrich and Enste, Dominic (2000), „Shadow Economies Around the World: Sizes, Causes and Consequences“, Working Paper, International Monetary Fund, Washington
25. Statistics Canada (1994), „The Size of the Underground Economy in Canada.“ Studies in National Accounting, ISSN 1192-0106, Statistics Canada, Ottawa.
26. The Shadow Economy in Bulgaria - Harvard University, Agency for Economic Analysis and Forecasting, IME, <http://www.ime-bg.org/disc.htm>
27. Calzaroni, Manlio (2000), „The Exhaustiveness of Production Estimates: New Concepts and Methodologies“, Proceedings of the International Conference of Establishment Surveys, Buffalo, June 2000, to be published by Statistics Canada
28. Feige, Edgar L. (1979), „How Big Is the Irregular Economy?“ Challenge, Vol. 2, No. 1.
29. Luttikhuizen, Ronald, and Kazemier, Brugt (2000), „A Systematic Approach to the Hidden and Informal Activities“, Proceedings of the International Conference of Establishment Surveys, Buffalo, June 2000, to be published by Statistics Canada, Ottawa
30. Masakova, Irina (2000), „Estimation of the Non-Observed Economy: The Statistical practices in Russia“, Proceedings of the International Conference of Establishment Surveys, Buffalo, June 2000, to be published by Statistics Canada, Ottawa

31. Системата на националните сметки в България - оценяване на производствените резултати; авторски колектив; издание на ГЕО ПРЕС, 1996
32. Национални сметки на България - източници, методи, оценки - ОИСР, НСИ, 1996
33. Методологически аспекти на статистическото изучаване на скритата икономика - Национален статистически институт, София, 1997
34. Оценки в националните сметки: условни оценки, дооценки на показателите, оценки на скритата икономика, Тодор Тодоров, НСИ; лекция в курс „Теория и практика на макроикономическата статистика в България“, организиран от ЦИР, 1999 http://www.ced.bg/bg/projects/project16/calendar/exhst_forweb.htm
35. Неформална и скрита икономическа активност в контекста на изчерпателността на националните сметки, Тодор Тодоров, списание „Статистика“ 5/1999

